

Кравчук О. М. Губернський староста Поділля С. Кисельов в спогадах голови самоврядування регіону В. Приходька (1918 р.) // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції (18-19 листопада 2010 року). Кам'янець-Подільський, 2010. С. 636-648.

О. М. Кравчук

ГУБЕРНСЬКИЙ СТАРОСТА ПОДІЛЛЯ С. КИСЕЛЬОВ В СПОГАДАХ ГОЛОВИ САМОВРЯДУВАННЯ РЕГІОНУ В. ПРИХОДЬКА (1918 Р.)

Одним із завдань сучасної історичної науки є розширення кола джерельної бази досліджень, що сприятиме більш повному вивченню різних періодів історії і, зокрема, гетьманату 1918 р. Його об'єктивне вивчення в Україні розпочалося з 1990-х рр. Найбільший внесок в дослідження гетьманату на Поділлі зробили В. і О. Воловики ¹, К. Завальнюк ², О. М. Завальнюк і В. Б. Стецюк ³, П. Григорчук, С. Єсюнін ⁴, С. Калитко і О. Кравчук ⁵, В. Лозовий ⁶, О. Яременко ⁷ та інші науковці. Але, вчені змогли використати не всі джерела. Деякі з них зберігаються за межами України. З огляду на це, мета статті – ознайомлення науковців та краєзнавців з неопублікованими мемуарами В. Приходька щодо діяльності губернського старости Поділля С. Кисельова у 1918 р.

Віктор Кіндратович Приходько (1886-1982 рр.) був одним з провідних політичних діячів Поділля доби українських визвольних змагань. Він був родом із села Княжпіль, нині Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. Правник з фаху, відомий зі своєї активної громадсько-культурної і державницької діяльності не тільки на Поділлі. Впродовж 1917-1920 рр. він був членом Центральної ради, обирався головою відділу народної освіти Подільської губернської земської управи, і головою всього Подільського губернського земства, входив до складу комісії міністерства освіти із заснування Кам'янець-Подільського університету, керував відділом судових

справ Директорії (на рівні міністерства) у грудні 1918 р.⁸ На еміграції В. Приходько підготував свої спогади – «Під сонцем Поділля». Їх перша частина вийшла у Празі 1931 р. і охоплювала події 1895-1907 рр. Машинопис другої частини «Під сонцем Поділля», в яких йдеться про події 1907-1920 рр. зберігається в архіві Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). У цитатах зі споминів збережено стиль і граматику В. Приходька.

Торкаючись історії української революції В. Приходько, який був обраний 25 квітня 1918 р. головою Подільського земства, подає характеристику окремих її діячів. Значну увагу він приділив і особистості Сергія Івановича Кисельова (1877-1937 рр.) – губернського старости Поділля в період гетьманату 1918 р. Кисельов родився у сім'ї службовця. Він закінчив юридичний факультет Київського університету Святого Володимира, мав значний досвід управлінської діяльності, здобутий під час праці в судових органах Російської імперії на Поділлі (1901-1907 рр.), керівництва Проскурівською земською управою (1912-1917 рр.) та на посаді Проскурівського повітового комісара (1917-1918 рр.)⁹. На ім'я його дружини її батько придбав маєток у Проскурівському повіті. С. І. Кисельов очолював місцевий відділ Подільського товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості¹⁰. За національністю був росіянином, до жодної партії не належав¹¹.

Про гетьманський переворот В. Приходько дізнався вже 29 квітня у Києві, куди він приїхав на народну земських діячів, яку організував С. Петлюра. Перебуваючи на вул. Фундуклеєвській і почувши постріли біля Центральної Ради, В. Приходько вирішив повернутись до Вінниці, де тоді перебувала губернська управа, що незабаром повернулося до Кам'янця-Подільського.

У спогадах В. Приходько негативно оцінив гетьманський режим, вважав його реакційним, інспірованим поміщиками з метою ліквідації української державності. Водночас, В. Приходько відзначив певні риси стабілізації: «минаючи всі перешкоди, саме в 1918 р., так би мовити, за гетьмана Скоропадського, в місяцях травні-листопаді, пощастило перевести на Поділля дуже велику роботу. Передусім тому, що на Україні панував відносний спокій,

ходили потяги, функціонувала пошта, виходили часописи, селянство, хоч розчароване і тероризоване, працювало на своїй землі – був урожай і не було голоду та стихійних нещасть»¹². Одночасно він вважає, що загалом гетьманат був антиукраїнським, оскільки «було організоване полювання на українську інтелігенцію з метою ліквідації цілого «українства» з його державою. Але інерція розколиханої в 1917 році національної стихії вже була занадто сильна, щоб її спинити. Хоча головних діячів по повітах ліквідували, то всюди по школах, гімназіях, кооперативах, по містечках і селах, все-ж сиділи українці і «не давалися»¹³.

В. Приходько писав, що важливу роль в функціонуванні гетьманату відіграли місцеві осередки «Союзу землевласників». А після повернення губернської управи до Кам'янця, у місті «стала ширитись чутка про заходи Кам'янецького «Союзу Зелевладельцев» перед губерніяльним старостою про усунення демократичної губерніяльної управи від урядування. Особливо про це старався голова чи член цього Союзу, російський поміщик Нехаєв і, при певних умовах, це легко могло статись». В. Приходько відзначив, що «з виконанням цієї пропозиції якимось не поспішав новопризначений губерніяльний гетьманський староста Поділля – Кисельов». Далі Приходько коротко охарактеризував Кисельова: «Звичайно, «ідеологічно» він вповні відповідав новому режимові, не дурно був призначений губерніяльним старостою. Але – треба признати, був розумніший і обережніший, ніж інші – «ідеологи» гетьманського перевороту. З походження Кисельов не був приїзжий великорос, а скоріше малорос і діяв більш обачно. Крім того, він був «земець», а не урядовець-бюрократ і з ним можна було легше порозумітись...»¹⁴.

Розповідаючи про зустрічі з Кисельовим, які відбулися, очевидно, у травні-червні 1918 р., В. Приходько писав: «Кисельов, як мешканець Проскурівського повіту, знав українську «простонародню» мову і старався говорити зі мною по українськи. Я, зі свого боку, старався відрекоректувати нашу Губерніяльну Управу, як передовсім ділових людей, що мають на увазі не «політику», а тільки культурну земську працю, що в той момент таки і відповідало правді. Як

мені здається, з огляду на це особисте знайомство, під час якого пан Кисельов міг набрати враження, що я людина вдачі лагідної і спокійної, з якою може можна якийсь час співпрацювати, заходи пана Нехаєва, на початках, не мали успіху. Не мали успіху ще й тому, що його аргументи (відсутність освіти й досвіду) падали, бо, по перше, серед п'яти членів демократичної губерніяльної управи, троє були з високою освітою (чого не було і в цензовій губерніяльній управі), далі – я був, так мовити, старий земський працівник, та крім того був і судовим слідчим. Пан С. М. Іваницький завідував в управі відділом шкільної освіти і для того мав усі кваліфікації, бо при «старому режимі» був навіть інспектором народних шкіл. Пан Ю. О. Богацький – теж з високою освітою – природник. П. Река – без високої освіти, але досвідчений кооперативний діяч. Залишався – з нижчою освітою селянин Дубовий, але викинути «селянина» навіть для гетьманського режиму не було б «політично»¹⁵.

Наступний сюжет, де згадується С. Кисельов, стосується арештів української інтелігенції, зокрема, голови Гайсинської Народної Управи Я. Огородника, члена Могилів-Подільської Повітової Управи В. Гут-Ковалева та інших діячів з Ямполья, Ушиці, Летичова: «Що було робити? Я казав Качковському запрягати коні і їхав з Нового Плян у місто до губерніяльного старости Кисельова. Тут починались мої пояснення та вияви здивування. Чому арештовано Огородника?, - та це ж людина, що увесь час утримувала повний порядок у Гайсинському повіті і захищала поміщиків від насильства? А чим винен Гут-Ковалев? Це – ж освітній діяч і до політики не має жадного відношення. І т. д. і т. д. Оскільки пригадую, Кисельов мало коли доводив доцільність арештів. Більше – виправдовувався. Був розумний і добре знав, в чому річ. Мовляв, не він арештував, цим завідує віце-губернатор. А віце-губернатор, бюрократ, був тупий, казали – румунського походження. - Що ж буде, пане старосто, невже чоловік безневинно має пропадати у тюрмі? Де-ж справедливість і порядок? - Ну, добре, я запитаю, виясню справу. Але знаєте що? Заберіть Огородника з Гайсина, нехай не мозолить тамошнім зубрам очей.

Минає тиждень – два, наслідків нема. Тоді дзвоню до Кисельова: пане старосто, як справа з Огородником? Один телефон не помагає, тоді другий, третій. І, нарешті, Огородник на волі! Обмін листами, телеграмами: кидайте Гайсин, приїздить до Кам'янця, буде праця в Губерніяльній Управі. І так тривало цілий час існування гетьманської влади. Майже кожний другий-третій день я мусів переривати пильну і потрібну працю та їхати до губерніяльного старости і визволяти українців»¹⁶.

Під час візитів до Кисельова В. Приходько запам'ятав його ставлення до майнових претензій поміщиків до селян: «Буваючи часто у губерніяльного старости Кисельова в справі арештованих українців, я бачив не раз в прийомній губернаторського дому цих «петентів», що очікували черги для аудієнції у старости. Пригадую, одного разу, Кисельов сказав: оце сидить повна прийомна поміщиків. Ці люди виявляють таку елементарну жадність, що аж противно. І, як здається, говорив цілком щиро»¹⁷.

У розділі «Ревізія Губерніяльного Земства» В. Приходько відмітив, що Подільська губерніяльна управа «в літніх місяцях 1918 року працювала повним ходом», але «висловлюючись по сучасному, на тлі «холодної війни» – арештів земських діячів у повітах, моїх поїздок до губерніяльного старости Кисельова в справах арештованих і подібне. Але реальна, будівнича праця так захоплювала мене, інших членів управи та всіх працівників, що ми попросту не мали часу звертати увагу на ці «дрібниці». Так, десь у червні місяці я виїхав по справах до Києва, а коли повернувся, то застав у дома і в управі неспокій: з канцелярії губерніяльного старости один урядовець – українець таємно попередив, що в канцелярії заготовлено папір про мій арешт. Що було робити? Порадившись, рішили, що я «виїду» на кілька днів на Підзамче, до наших свояків – до родини священника о. Константина Ватича, де є гарний сад та перечекаю – що буде. Отже, серед розгару праці, я мусів чомусь безчинно лежати в чужому садку під вишнями! Заняття приємне, але... не в очікуванні арешту. Та, зрештою, який це мало сенс, бо Підзамче – це ж той самий Кам'янець, - тільки перейти турецький міст! Отже через кілька днів «карантени», я рішив вернутись до праці, - хай

буде, що буде! – бо моя таємнича відсутність безперечно хвилювала цілу установу та дезорганізувала працю. Але на той раз – якось обійшлося без арешту. Працюємо далі... Аж одного соняшного дня, здається, у серпні того ж 1918 року – бачу з вікна свого кабінету, під управу під'їхало губернаторське авто зі старостою Кисельовим, а з ним – ще кілька осіб. Висідають, заходять до будинку, голосяться до мене. Трохи здивований, приймаю. Що ж виявляється? Губерніяльний староста Кисельов, з певною ніяковістю, повідомляє мене, що призначено ревізію губерніяльного земства. Бухгалтерії, діловодства, взагалі усієї чинності. – Ось, - член окружного суду Гловацький – голова ревізійної комісії, а ось – члени комісії. Комісія буде урядувати, для зручності, в самій управі. Так що, прошу вас, Пане Голово, виходити на зустріч в праці комісії і додавати їй усі потрібні документи, матеріали та бухгалтерські книжки. На тім чемно розпрощались – і поїхали. Хто були члени комісії – я зовсім забув, пригадую лише, що один із членів чи «експертів» був бухгалтер Яків Вольнік, поляк, що працював при Павловському в нашій же земській бухгалтерії, а під час евакуації управи з Кам'янця, перейшов на службу до міської управи. Так, знову, серед повіні праці, чужий і ворожий Україні режим всадив до великої української установи чужорідне тіло, що мало явною метою дезорганізувати чи й припинити уся працю. В кожному і найкращому разі, - усунути українську управу і посадити ворогів України, на чолі з Нехаєвим.

Справді, через день чи два, прибула ревізійна комісія до праці. Я приділив комісії спеціальну кімнату і запропонував секретареві управи Марчукові та бухгалтеру Березіну – давати комісії усі потрібні матеріали та рахунки. І на цім – мій стосунок з комісією – закінчився. Пригадую, – ані я та члени управи, ані відповідальні співробітники управи зовсім не хвилювались: ніяких злочинів за собою ми не почували, працювали, - якомога більше й краще для добра самостійної України та її народу і знали, що, власне, в цьому й полягає наш злочин. Тому, як добре пригадую, уся праця в управі бігла так, ніби нічого не сталося. Комісія сиділа скромненько у своїй кімнаті, я наказав подати їм чай і зовсім не цікавився – не мав часу цікавитися, - що вона робила. Головою

комісії, як я зазначив, був член (радник) кам'янецького Окружного Суду Гловацький, ми трохи один одного знали по моїй недавній роботі в суді. Гловацький був походженням українець, коли не помиляюся, із священничої родини, але українець не свідомий, бо, в протилежному випадкові, ми напевне добре знали б один одного. В кожному разі, він всю «ситуацію» розумів... Чи закінчила комісія свою працю, ніяк пригадати не можу. Яюсь вона непомітно зникла. Та й не дивно: «Україна глухо волновалась», надходила осінь і все ширились чутки, що мусить прийти повстання проти Гетьмана...»¹⁸.

Цікаво, що висновок роботи ревізійної комісії від 29 серпня 1918 р. містить неприємні для Приходька висновки, не виключено, обумовлених політичним «замовленням» тодішньої влади, авторитарна сутність якої не могла співіснувати з демократичними органами. Згідно з ним, комісія працювала з 24 липня до 29 серпня 1918 р. і дійшла таких височків: «Состав губернской земской управы определен на выборах в земском собрании 25 апреля 1918 г. в таком виде: председатель В. К. Приходько, члены Богацкий, Иваницкий, Река, Дубовый, Крекотень и Гут-Ковалев... Приходько принадлежит к Украинской трудовой партии социалистов-федералистов, Река к партии Украинских социал-революционеров, к какой партии принадлежит Богацкий и Иваницкий выяснить не удалось».

Лица эти раньше не пользовались популярностью. Приходько служил кандидатом на судебные должности, Богацкий был скромным служащим земской управы, а Иваницкий учителем в среднем учебном заведении. Ни о трудах этих лиц по каким либо отраслям, ни о какой либо сколько нибудь выдающейся их деятельности или их талантах общество не знало. Они выдвигаются во время революции, когда вся мыслящая часть общества, интеллигенция, обезсиленная борьбой с дикими инстинктами разгнущанной толпы на время опускает руки. Выдвигаются люди не вследствие своих заслуг перед народом, не потому что они стремятся к установлению общественного порядка и им дорого общее благо, а благодаря выставленным ими крикливым лозунгам и широким обещаниям. Сказанное целиком может быть отнесено ко

всему личному составу нынешней управы, за исключением крестьянина Дубоваго, - личности не заметной, не играющей никакой роли в жизни земства. ... Приходько, Иваницкий и Богацкий проходят в состав управы под влиянием политической агитации, которую вел «Союз служащих губернской земской управы», а самый союз был под давлением «Исполнительного Комитета» причем, конечно, были пущены в ход все средства, не имеющие ничего общего с правильной постановкой выборов. Следовательно не приходится говорить о свободном участии в выборах населения.

Деятельность нынешнего состава губернской управы можно охарактеризовать как совершенно безхозяйственную, безсистемную и вдобавок беспомощную возню с неуждержимым стремлением к широкому бесплодному разбрасыванию народных денег. Земское хозяйство, пришедшее в упадок и полное расстройство благодаря войне и революции, не только не восстанавливается, но даже не может удержаться в нынешнем его виде, а идет к дальнейшему развалу. Управа занимается наймом домов (нанято 6 домов) за крупную сумму для будущих служащих земской управы, организацией внешкольного образования, затрачивая крупные суммы на наем книгонош и инструкторов для этих книгонорш, деятельность которых совершенно не оправдывается производимыми на них затратами ... и т. д. ... В то же время управа не проявляет какой либо реальной заботливости о народной школе. Медицинский отдел – в плачевном состоянии: губернская земская больница – одно из самых крупных учреждений земства с мая текущего года остается без света и воды; никакой хозяйственной отчетности в больнице нет, происходят нескончаемые хищения. Отчетность по всем другим подведомственным отделу учреждениям также отсутствует, количество коек в больнице сокращено, медицинский штат сокращен до минимума, некоторые учреждения, как например фельдшерско-акушерская школа, закрыты. Несмотря на указания служащих на злоупотребления, допущенные смотрителем губернской каменецкой больницы К. В. Приходько (отец председателя управы) земской управой, в частности членом управы Богацким, заведующим медицинской

частью, ни каких мер к устранению зрителя и привлечению его к ответственности не принято, равным образом ничего не предпринято в этом направлении заведующим отделом Ильницким. Доржный отдел совершенно бездействует и дорожный капитал израсходован на другие нужды, а вновь делаемые отчисления в этот капитал, хотя и значатся на бумаге, но в действительности употребляются путем позаимствования, без разрешения земского собрания, на удовлетворение посторонних нужд. Агрономический или сельско-хозяйственный отдел заглох: по Следянскому и Мальчевскому имениям (первое около 500 дес. и второе 100 дес.) никаких отчетов нет. Следянское училище временно закрыто, а Мальчевская опытная станция – бездействует. Отдел сельского строительства запущен и за три последних года отчетов нет и из дел управы не видно, что бы ею были предприняты меры по установлению отчетности. Страховой отдел в хаотическом состоянии и отчетности нет никакой, основной капитал (около 6 000 000 руб.) значится только номинально на бумаге, но в наличности его нет и установить в настоящее время куда и в каких суммах он размещен, благодаря отсутствию правильного счетоводства, в данное время не представляется никакой возможности. Земская управа черпает средства главным образом из займов, которые она заключает без разбора: с уездными земствами (деньги вырученные от продажи казенного вина - 500 000 р. у Брацлавского земства и др.) с частными лицами (заем произведенный заведывающим губернской больницей в 97 000 р. по поручению губернской управы) и даже наложила руку на кассу мелкого кредита, позаимствовав оттуда 60 000 руб., чего не вправе была делать (Устав кассы это запрещает). Таким же конечно позаимствованиям подверглись дорожный и страховой капиталы, о чем упоминалось выше. Хотя 14 октября 1917 г. земским собранием и разрешено произвести краткосрочный заем в сумме 2 180 000 р. с правительственной гарантией у известных учреждений (не частных лиц), при соблюдении определенных условий, но управа приступила к реализации займа, не выжидая правительственной гарантии и не стесняясь рамками, указанными собранием. Что касается отношения нынешнего состава

управы к правительству Украины, то таковое в последнее время ярко не проявляется, маскируясь лояльностью или вернее безразличием... Еще одно по видимому незначительное обстоятельство в связи со сказанным сможет пролить свет на отношение управы к нынешнему правительству. По объявленному на должность секретаря в июле этого года принят управой некто Шмигель по рекомендательному письму некоего Красовского (по сведениям бывшего большевистского комиссара). В письме Красовский восхваляет Шмигеля, как очень энергичного деятеля, имевшего возможность занять высокий правительственный пост, но не желающего быть «підолугочом» Гетмана ... Вопреки постановлению земского собрания о принятии на должность секретаря – лица с юридическим образованием – Шмигель принят на должность, хотя по образованию не юрист, а затем и по другим качествам по земскому стажу например стоит не выше других конкурсантов с юридическим образованием.

Особое внимание было обращено Ревизионной комиссией на деятельность губернской земской управы по ликвидации имущества Всероссийского земского союза и в виду того, что в этой деятельности был усмотрен целый ряд нарушений и злоупотреблений, а также в виду того, что материалы поэтому производству довольно обширны, Комиссия постановила выделить дело с ликвидации в особое производство и составить особый доклад.

Возвращаясь к характеристике нынешнего состава управы нельзя не отметить некоторой особенности в подборе служащих управы: в числе служащих оказалось 7 членов семьи председателя управы – смотритель губернской земской больницы К. В. Приходько – отец председателя, секретарь редакции журнала «Село» - жена председателя А. П. Приходько, заведывающий экономическим отделом брат председателя К. К. Приходько, редактор журнала «Село» шурин председателя Бутовский, книгоноша брат председателя М. Приходько и служащие канцелярии управы Сочинские Василий и его жена – родственники председателя.

На основании изложенного и добытых материалов Губернская ревизионная комиссия приходит к заключению: что хотя Подольская губернская земская управа в настоящем своем составе и не дает прочных гарантий в полезности для населения Подолии и продуктивности ее хозяйственных начинаний, тем не менее принимая во внимание, что силою нового закона управа в ближайшем будущем должна будет сложить свои полномочия, что в деятельности ее нет достаточных данных для привлечения ее к уголовному суду, а следовательно и устранения ее от должности, что достаточным коррективом настоящего состава может быть дополнение его на двух свободных вакансиях новыми членами по выбору Губернского старосты, что отмеченные в докладе дефекты деятельности могут быть устранены распоряжением Губернского старосты и дополненным составом, Губернская ревизионная комиссия ПОСТАНОВИЛА: об изложенном довести до сведения Министерства внутренних дел с представлением всего производства»¹⁹.

Не згадує в спогадах В. Приходько і свою опозиційну діяльність, яка виявилася у «Меморандум українського громадянства на Поділлі Подільському губернському старості на захист української державності» від 27 серпня 1918 р., який він підписав як голова губернського земства. У меморандумі критикувалась репресивна політика влади і пропонувались заходи по її виправленню²⁰.

В машинописі другої частини книги Приходька в розділі про відкриття Кам'янець-Подільського українського державного університету 22 жовтня 1918 р., не подано детальної інформації, автор відсилає своїх читачів до своїх спогадів - «Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі», надрукованих у часопису «Наша культура» в Варшаві 1935 р. Особистість Кисельова, як і інші представників влади в уривку оцінені критично: «Приготовлення до Свята йшли повною ходою у всіх напрямках. Працював не тільки и Університет, але готувалося ціле місто та його установи. Пильно заміталися вулиці, прикрашали двірець, Міську Думу і т. ін.. Очікували не тільки різних достойних гостей, а й самого Пана Гетьмана. Пригадую, як

поспішно кінчали білити фронтон Університету і як на імпозантному будинкові, у височині, заблищали золоті кирилівські літери на темносиньому тлі: «Кам'янець-Подільський Державний Український Університет».

До самого кінця не була ясна справа з Гетьманом: чи приїде він на Свято, чи ні. Ми, як представники тих установ, що офіційно мали його зустрічати – Університет, Губерніяльна Земська Управа, Повітова Управа, Міський Голова і т. ін., цілком натурально, хотіли й повинні були це знати. Між тим, Губерніяльний Староста Кисельов заявляв, що йому, поки що, нічого певного не відомо, – він ніяких остаточних розпоряджень із Києва не має. Тим часом, по Кам'янці рознеслись чутки, що в разі Гетьман виїде з Києва, на нього буде зроблений атентат: чи то в дорозі, чи в самому Кам'янці. Все це нас, що стояли ближче до справи, дуже хвилювало. Ми б уже воліли, щоб Гетьман не приїздив...

Нарешті, прийшло й 22 жовтня...

О 9-ій годині ранку з Києва мусів прийти спеціальний потяг, що ним мали приїхати столичні гості і, можливо, сам Пан Гетьман. Це було дуже оригінально, що ніхто не знав, кого він зустрічає, чи приїздить Голова Держави, але Кисельов до кінця запевняв чи вдавав, що йому це невідомо...

На двірці, на пероні, зібрались усі офіційні представники губерніяльної влади та військо, делегації різних громадських установ, організацій та шкіл, нарешті, дуже багато публіки. Був тут губерніяльний староста Кисельов, Губерніяльний Комендант (типовий російський старшина), забув прізвище, помішник губерніяльного старости Лемені-Македон, жандармський полковник Ніколаєв, поліцмейстер Лобанцов, інспектор державної варти Потатуєв, чини державної варти, - всі в синьожовтих картузах, сотня почесного караулу, - і ціла з голочки, військова музика, а в центрі – п'ять трубачів, у гарній формі, з срібними трубами, як то робилось для зустрічі російського Імператора...

Був лагідний осінній ранок. Усе вишикувалось на пероні й ждало. Була якась урочиста тиша, і в цій тиші думка невільно робила «перегляд» гетьманській «губернії», що ось вишикувалась в очікуванні Пана Гетьмана.

Справді, думалося, дивна доля України! Ось має над'їхати Господар Держави. Нехай і Гетьман, а не Президент Республіки. Аби Україна! Але при чім же тут Губерніяльний Староста Кисельов, по якого хитрих очах видно, що людина тонко грає комедію. При чім тут його помішник – страшний ворог українства Лемені-Македон, що поростикав усю провінціальну українську інтелігенцію по тюрмах. При чім губерніяльний жандармський полковник великорос Ніколаєв, губерніяльний інспектор державної варти великорос Потатуєв і колишній царський поліцмейстер Лобанцов... Ось вони поглядають у наш бік – виборних представників від населення, і в очах у них ясно написано, що наше тимчасове «находженіє на свободі» для них – явне непорозуміння... І – думалося – чому Гетьман, раз він справді Гетьман, не розжене все це вороже гайвороння, що тільки чатує на Україну, не позриває цих блискучих жовто-блакитних уніформ із цих ворогів України та не розжене їх під три вітри?»²¹.

Змістовна інформація про С. Кисельова міститься у розділі спогадів про повалення гетьманської влади у Кам'янці: «16 листопада, я одержав телеграму, якої зразу зовсім не зрозумів: Там стояло: «Петя Юра уехал Київ, Володимир Вино вместе с ним». Телеграма була з Проскурова, під телеграмою підпис нашого земського співробітника – Володимира Січинського. Спочатку я гадав, що на телеграфі щось наплутали, але телеграма пішла по руках і зміст її дуже швидко розібрали: Петя – Юра це для «камуфляжа», а, в дійсності, треба читати: Петлюра, а Володимир Вино – це ж, безперечно, Винниченко. То ж справа цілком ясна: почалось повстання проти Гетьмана Скоропадського. Бо ж перед тим ми, на провінції, уже чули про організацію у Києві Українського Національного Союзу, а настрої і наміри його були відомими. А другого чи третього дня прибув Січинський і все потвердив: він зібрався до Києва, але в Проскурові, на залізничній станції, йому сказали, що їхати не можна: почалось повстання проти Гетьмана.

Добре, а як же Поділля? Військо йде на Київ, а в тилу, за спиною у нього ворожа гетьманська влада. Хіба так може бути? Очевидно, на нас, українців, падає обов'язок скинути гетьманську владу в Кам'янці, себто на Поділлі!

І ось, почалася метушня. Тиха, дискретна, але дуже інтенсивна. Натуральним центром ситуації стала губерніяльна народня управа. Сюди прибігали люди і приносили різні відомості – чутки: що робиться в Білій Церкві, що в губернаторському будинку, що серед німецьких вояків. Все прийшло якось раптом і я психологічно попросту не встигав «переключатися» з чисто земських мирних справ на «військову стопу». Тим більше, що завжди був людиною мирною.

Між тим, події не стояли. І сталося так, як часто в таких обставинах буває: доносять мені, що пан Миколаїв зорганізував повстанську сотню і готовий робити в Кам'янці «переворот». Миколаїв? Чому Миколаїв? З ким він порозумівся? Не знаємо, але в губернаторському домі про це вже знають. Може виникнути війна! Миколаїв серед українських головніших діячів Кам'янця був особою зовсім маловідомою і в Кам'янці – новий чоловік. Був молодий військовий, якої ранги – не знаю, правда, вигляд мав досить імпонуючий – високий і статний. Чому, власне, він, на свою руку, затіяв переворот – було невідомо.

Але стало ясно, що треба діяти! Треба скидати губерніяльного старосту Кисельова, а з ним усю гетьманську владу в Подільській губернії.

Було це 16-го листопада 1918 року. Вечоріло. До земства якось спонтанно почали збиратись співробітники управи, головно ж подільські політичні діячі з різних повітів, що опинилися в Кам'янці після гетьманських арештів і тюрми. Народ переважно усе молодий і бадьорий.

Ми знали, що у Кам'янці стоїть в розпорядженні старости Кисельова гетьманська сотня, що в касарнях, за залізничним двірцем, є якась артилерійська частина, з гарматами, при чім офіцерів цієї частини та їх поглядів ми не знали. Але загальний настрій зібраних був піднесений і оптимістичний. Ми знали і почували, що за нами народ, уся селянська Подільська губернія і

наш побідний змаг з купкою чужих і чужородних елементів не підлягає сумніву, хоч би на їх стороні й опинилась якась випадкова військова сила. Отже було ясно: сьогодні скидаємо гетьманську владу!

Але як? Отже, по перше, треба мати уже «готового» свого губерніяльного комісара. Цим – відразу намітили адвоката Григорія Калістратовича Степуру, уже відомого читачам, що бувший губерніяльним комісаром Поділля за Центральної Ради. Він мешкав за 15 кілометрів від Кам'янця, в містечку Жванці, над Дністром. За ним уже загодя вислали земську «санітарку» і він уже був в управі.

Але що діється в губернаторському домі, у старости Кисельова? Який настрій? Які наміри?

І мене уповноважили якось з'ясувати «ситуацію». Я рішив поговорити з Кисельовим телефонічно. Поговорити «по приятельськи», як говорять між собою добрі знайомі, вищі «сановники». Довелось «пускати дипломатію» і я «невинним» тоном запитав: - Як себе почуваєте, Пане Старосто? – Або що? – Та нічого особливого, я хотів лише запитати, чи Ви чули щось про повстання проти Гетьмана Скоропадського? – Яке повстання? Нічого не чув! – Дивно, а тут ходять чутки, ніби виступили Петлюра з Винниченком, ніби мають масу війська? – Ні, про це нічого не знаю! – Значить, якісь пльотки? – Очевидно! – Ну, то дякую! Тим часом, добраніч!

Повернувшись до «революційного конвенту», я заявив: розуміється, прекрасно знає про повстання, але вдає, що нічогісінько йому не відомо. Безперечно, хвилюється – і очікує – що буде. Знаючи Кисельова, не думаю, щоби хотів збройно оборонити свою владу. Він для цього – зарозумний!

Тим часом, редактор «Села» виготовив відозву до населення, що уже вранці мала появиться на мурах міста.

Ну, так як же: «дійствуєм?» Від тактики багато залежить! І я запропонував зробити переворот по телефону. Гострим і категоричним тоном з'ясувати в двох словах ситуацію і зажадати передати владу. Мирно, без спротиву, без крові. За те гарантувати Кисельову повну недоторканність.

Заперечень не було. Тоді усі перейшли до телефону. Настала тиша. Усі напружено чекали. Степура «набрався духу» й твердо та рішуче заявив: З наказу Українського Національного Союзу пропоную Вам, Пане Кисельов, передати владу в губернії Українському Національному Союзові на Поділлі, а персонально мені, адвокатові Григорію Степурі, що призначений губерніяльним комісаром Поділля. Пропоную Вам, Пане Кисельов, виконати моє зарядження негайно, без спротиву і без пролиття крові. Вам особисто гарантується недоторканність і волю рухів.

Хвилина напруженої мовчанки – і телефонічна капітуляція. Кисельов не сперечався і зразу заявив згоду. Можливо, був вдоволений. Попросив тільки, щоби, крім нього, було забезпечено недоторканність також губерніяльному інспекторові поліції Потатуїву.

Послідувала наша згода.

Так, телефонічно, без краплі крові, було скинуто на Поділлі гетьманську владу. Сталося це 16-го листопада 1918 року. Уповноважені Національного Союзу поїхали до Губернаторського Дому перебирати владу, а мені сказали, що мушу привітати від Національного Союзу сотню, що вишукувалась у дворі Губерніяльної Управи...

... Все ж, ніч минула спокійно і лише на ранок здивований Кам'янець читав на своїх мурах, що Гетьманської влади вже не існує і що Україна знову є – Українська Народня Республіка!

... Оповідали лише, що губерніяльний староста Кисельов, без будь-яких затримок, - передав владу – папери та документи, а на ранок, зібравши на автомобіль свої речі, разом з полковником – великоросом Потатуєвим, виїхав на Проскурів, до свого маєтку. Згідно з умовою, ніхто їм перешкод не робив»²².

Відносно дати повалення гетьманату у Кам'янці В. Приходько, можливо, припустився певної помилки. Так, в г. «Голос Подольской Церкви» було опубліковано повідомлення Г. Степури генерал-значковому П. Ярошевичу про перехід влади у Кам'янці-Подільському. У ньому вказувалося, що 20 листопада 1918 р. С. Кисельов передав службові справи Г. Степурі як

представнику Директорії. «Перехід влади стався без крові та насильства ... о 20 годині ночі ... ». Крім того, наказ № 1 Г. Степури до населення губернії у якості губернського комісара датовано 20 листопада 1918 р.²³.

Отже, спогади В. Приходька надають матеріали з діяльності С. Кисельова на посаді губернського старости Поділля, його особистих якостей, охарактеризовано політичну ситуацію та умови діяльності самоврядування на Поділлі за часів гетьманату П. Скоропадського, показано активну участь у громадсько-політичному і економічному житті краю земських діячів. Певний суб'єктивізм спостерігається у В. Приходька у висвітленні питання ревізії Подільського земства. У комплексі з іншими джерелами, спогади В. Приходька мають бути використані при подальшому дослідженні історії Української держави 1918 р.

ПРИМІТКИ

1. Революційний рух 1918 року на Вінниччині. Уклали В.П. Воловик, О. В. Воловик // Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини. 1998 р. – Вінниця, 1999.
2. Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Подільський губернський староста доби гетьманату (1918 р.) С. І. Кисельов. // Місто Хмельницький в контексті історії України. – Хмельницький – Кам'янець-Подільський, 2006.
3. Завальнюк О. М., Стецюк В. Б. Земства Поділля в добу української революції 1917-1920 рр. – Кам'янець-Подільський, 2009.
4. Єсюнін С. М. С. Кисельов: від „молодшого юриста” до губернського старости. // Матеріали Х Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000.
5. Калитко С. Л., Кравчук О. М. Поділля у період гетьманату 1918 р.: консервативна модель внутрішньополітичної стабілізації // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського. Вип. 13. Серія: Історія: Зб. наукових праць. - Вінниця, 2008.
6. Лозовий В. С. Поділля в період гетьманату (1918 р.). – Навчально-методичний посібник. – Кам'янець-Подільський, 2007.
7. Яременко О. І. Адміністративна реформа Гетьмана П. Скоропадського - Вінниця, 1997.; Яременко О. І. Земське самоврядування Поділля в період гетьманату (1918) // Тези доповідей XIII Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. 6 вересня 1994 р. – Вінниця, 1994.
8. Малюта О. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.) – К., 2008. – С. 620-621.
9. Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Подільський губернський староста доби гетьманату (1918 р.) С. І. Кисельов. // Місто Хмельницький в контексті історії України. – Хмельницький – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 87.
10. ДАВО. – Ф. Р. 2734. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 4 - 5.
11. ДАВО. – Ф. Р. 6023. – Оп. 4. – Спр. 16611. – Арк. 9.
12. Приходько В. Під сонцем Поділля: Продовження частини 2. Зошит 3. Машинопис // Фонд В.Приходька. - Архів Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). – С. 19.

13. Приходько В. Під сонцем Поділля: Продовження частини 2. Зошит 3. Машинопис // Фонд В.Приходька. - Архів Української Вільної Академії наук (Нью-Йорк, США). – С. 35.
14. Приходько В. Під сонцем Поділля. Продовження Частини 2. Зошит 3. Машинопис – С. 19. // Фонд В. Приходька. – Архів Української вільної академії наук (Нью-Йорк, США).
15. Приходько В. Під сонцем Поділля. Продовження Частини 2. Зошит 3. Машинопис – С. 19. // Фонд В. Приходька. – Архів Української вільної академії наук (Нью-Йорк, США).
16. Приходько В. Під сонцем Поділля. Продовження Частини 2. Зошит 3. Машинопис – С. 32. // Фонд В. Приходька. – Архів Української вільної академії наук (Нью-Йорк, США).
17. Приходько В. Під сонцем Поділля. Продовження Частини 2. Зошит 3. Машинопис – С. 36. // Фонд В. Приходька. – Архів Української вільної академії наук (Нью-Йорк, США).
18. Приходько В. Під сонцем Поділля. Продовження Частини 2. Зошит 3. Машинопис – С. 22-23. // Фонд В. Приходька. – Архів Української вільної академії наук (Нью-Йорк, США).
19. ДАВО. – Ф. Р. 4162. - Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 7-10.
20. ДАВО. – Ф. Д. 255. - Оп. 1. – Спр. 124. – Арк. 146 зв.
21. Свято відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету. Дослідження. Документи. Матеріали. – Кам'янець-Подільський, 2008. – С. 139-140.
22. Приходько В. Під сонцем Поділля. Продовження Частини 2. Зошит 3. Машинопис – С. 28-31. // Фонд В. Приходька. – Архів Української вільної академії наук (Нью-Йорк, США).
23. Голос подольской церкви. – 1918. - № 32. - 4 грудня.